

τόσο υψηλά. Σύμφωνα με το περιοδικό Forbes, ο Ρίτσαρντ Φουλντ της Lehman Brothers κέρδισε 71,9 εκατομμύρια δολάρια, ο Τζέιμς Ντίμον της JP Morgan Chase 20,7 εκατομμύρια δολάρια και ο Κένεθ Ντ. Λιούις της Bank of America 20,1 εκατομμύρια δολάρια, ακριβώς μπροστά από τον Τσαρλς Ο. Πρινς της Citigroup (19,9 εκατομμύρια δολάρια), τον Τζον Μακ της Morgan Stanley (17,6 εκατομμύρια δολάρια) και τον Τζον Θέιν της Merrill Lynch (15,8 εκατομμύρια δολάρια). Κι όμως, ο Λόιντ Μπλανκφάιν βρισκόταν πολύ πίσω από τους υψηλότερα αμειβόμενους του χρηματοοικονομικού κόσμου, το 2007. Ο Άντζελο Ρ. Μοτζίλο της Countrywide Financial εισέπραξε 102,8 εκατομμύρια δολάρια. Αλλά, ακόμα κι αυτό ωχριά μπροστά στα τεράστια ποσά που κέρδισαν ορισμένοι διαχειριστές αντισταθμιστικών κεφαλαίων. Ο βετεράνος κερδοσκόπος, Τζορτζ Σόρος, κέρδισε 2,9 δισεκατομμύρια δολάρια. Ο Κεν Γκρίφιν της Citadel, όπως κι οι ιδρυτές δύο άλλων κορυφαίων αντισταθμιστικών κεφαλαίων, έβγαλαν καθαρά πάνω από 2 δισεκατομμύρια δολάρια. Ο πιο κακοπληρωμένος διευθύνων σύμβουλος στον αμερικανικό χρηματοπιστωτικό τομέα για το 2007 ήταν ο Τζέιμς Ε. Κέιν της Bear Stearns, ο οποίος εισέπραξε 690.757 δολάρια, ποσό σαφώς μειωμένο σε σύγκριση με τα σχεδόν 290 εκατομμύρια δολάρια που είχε κερδίσει τα προηγούμενα εννέα χρόνια. Στο μεταξύ, ένα περίπου δισεκατομμύριο άνθρωποι, σε όλο τον κόσμο, πασχίζουν να τα βγάλουν πέρα με ένα μόλις δολάριο τη μέρα.⁴

Όπως διαπιστώσαμε τελικά, κατά το 2007 εμφανίστηκε η απαρχή της χειρότερης οικονομικής κρίσης που έζησε ο κόσμος από την εποχή της Μεγάλης Ύφεσης. Μέσα σε διάστημα λίγο μεγαλύτερο του ενός χρόνου συνέβησαν γεγονότα που έδειξαν πόσο μεγάλος εμπαιγμός ήταν ο ισχυρισμός πως οι αποζημιώσεις που εισέπρατταν οι κεφαλαιούχοι δικαιολογούνταν από τις εξαιρετικές τους επιδόσεις, ιδιαίτερα στη σφαίρα της διαχείρισης κινδύνου. Την εποχή που ξεκίνησα τη δεύτερη αναθεώρηση αυτού του βιβλίου για τη χαρτόδετη έκδοσή του, η Bear Stearns είχε διασωθεί από την κατάρρευση χάρη στην JP Morgan. Η Countrywide εξαγοράστηκε από την Bank of America. Η Merrill Lynch είχε την ίδια μοίρα και η Lehman Brothers χρεοκόπησε. Η Citigroup είχε απώλειες 18,7 δισεκατομμυρίων δολαρίων το 2008, εξανεμίζοντας το μεγαλύτερο μέρος των κερδών που είχε σημειώσει από το 2005 και μετά, ενώ η Merrill Lynch σημείωσε απώλειες 35,8 δισεκατομμυρίων δολαρίων, εξανεμίζοντας τα κέρδη που είχε σημειώσει από το 1996. Η Goldman Sachs και η Morgan Stanley υποχρεώθηκαν και οι δύο να μετατραπούν από επενδυτικές τράπεζες σε εταιρείες τραπεζικών συμμετοχών, σηματοδοτώντας το θάνατο ενός επιχειρηματικού μοντέλου που χρονολογείται από τη δεκαετία του 1930. Όσες τράπεζες επι-

βίωσαν δέχτηκαν ενέσεις κεφαλαίου από το Θησαυροφυλάκιο των ΗΠΑ με το Πρόγραμμα Αποκατάστασης Προβληματικών Περιουσιακών Στοιχείων (Troubled Asset Recovery Program). Παρά την κυβερνητική αρωγή, πάντως, οι τιμές των μετοχών τους εξακολούθησαν να διολισθαίνουν, αυξάνοντας το ενδεχόμενο εξ ολοκλήρου εθνικοποίησης τουλάχιστον κάποιων από αυτές. Το Φεβρουάριο του 2009 οι μετοχές στη Citigroup, για παράδειγμα, είχαν υποχωρήσει, από τα 55 δολάρια όπου διαπραγματεύονταν τον Ιούνιο του 2007, στα 1,49 δολάρια.

Θυμώσατε που ο κόσμος είναι τόσο άδικος; Εξοργιστήκατε με τους χρυσοκανθάρους κεφαλαιοκράτες και τους τραπεζίτες με τα μπόνους δισεκατομμυρίων; Απορείτε με το τεράστιο χάσμα ανάμεσα στους Έχοντες, τους μη Έχοντες και στους Έχοντες γιωτ; Δεν είστε οι μόνοι. Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του Δυτικού πολιτισμού, διαπιστώνεται μια εχθρότητα προς τα οικονομικά θέματα και τους πιστωτές, η οποία επαναλαμβάνεται και πηγάζει από την αντίληψη ότι όσοι βγάζουν το ψωμί τους δανείζοντας χρήματα είναι κατά κάποιο τρόπο παράσιτα για τις «πραγματικές» οικονομικές δραστηριότητες της γεωργίας και της βιομηχανίας. Αυτή η εχθρότητα έχει τρεις αιτίες. Υπάρχει, εν μέρει, επειδή οι οφειλέτες, οι οποίοι συνήθως είναι περισσότεροι από τους δανειστές, σπανίως έχουν ευνοϊκή στάση προς τους τελευταίους. Εν μέρει, επειδή οι οικονομικές κρίσεις και τα σκάνδαλα συμβαίνουν τόσο συχνά, ώστε κάνουν τα οικονομικά πράγματα να μοιάζουν μάλλον ως αιτία φτώχειας παρά ευημερίας, μάλλον αστάθειας παρά σταθερότητας. Και εν μέρει, επειδή για αιώνες οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες σε χώρες όλου του κόσμου παρέχονταν δυσανάλογα από μέλη εθνικών ή θρησκευτικών μειονοτήτων τα οποία είχαν αποκλειστεί από την ιδιοκτησία γης ή τις δημόσιες υπηρεσίες, αλλά σημείωναν επιτυχίες στα οικονομικά λόγω των προσωπικών τους πυκνών δικτύων συγγένειας και εμπιστοσύνης.

Ωστόσο, παρά τις βαθιά ριζωμένες προκαταλήψεις μας εναντίον των «άνομων κερδών», το χρήμα είναι τις περισσότερες φορές η βάση κάθε προόδου. Και για να ταιριάξουμε μια φράση του Τζέικομπ Μπρονόφσκι (του οποίου την υπέροχη τηλεοπτική ιστορία της επιστημονικής προόδου παρακολουθούσα μακρινά όταν ακόμα πήγαινα σχολείο), η εξέλιξη του χρήματος έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στην εξέλιξη του ανθρώπου. Η οικονομική καινοτομία δεν είναι το έργο κάποιων βδελών που απλώς επιδιώκουν να ρουφήξουν από χρεωμένες οικογένειες το αίμα τους, ή να ρισκάρουν τις οικονομίες που έχουν μαζέψει χήρες και ορφανά· αντίθετα, έχει καταστεί απολύτως αναγκαίος παράγων για να ανέλθει ο άνθρωπος από τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης στα ιλιγγιώδη ύψη της υλικής ευημερίας στα οποία τόσο πολλοί βρίσκονται σήμερα. Η εξέλιξη της πί-

στωσης και του χρέους ήταν τόσο σημαντική όσο και κάθε τεχνολογική καινοτομία στην ανοδική πορεία του πολιτισμού, από την αρχαία Βαβυλώνα ως το σημερινό Χονγκ-Κονγκ. Οι τράπεζες και η αγορά ομολόγων παρείχαν την υλική βάση η οποία οδήγησε στην αίγλη της Ιταλικής Αναγέννησης. Η χρηματοδότηση των εταιρειών ήταν το αναγκαίο θεμέλιο τόσο της Ολλανδικής όσο και της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, όπως ακριβώς ο θρίαμβος των Ηνωμένων Πολιτειών κατά τον εικοστό αιώνα υπήρξε άρρηκτα συνδεδεμένος με τις προόδους στην ασφάλιση, στον ενυπόθηκο δανεισμό και στην καταναλωτική πίστη. Κι ίσως, όλα αυτά θα καταλήξουν σε μια οικονομική κρίση, η οποία θα σημάνει το λυκόφως της παγκόσμιας πρωτοκαθεδρίας της Αμερικής.

Πίσω από κάθε μεγάλο ιστορικό φαινόμενο κρύβεται ένα οικονομικό μυστικό και αυτό το βιβλίο επιδιώκει να φωτίσει τα σημαντικότερα από αυτά τα μυστικά. Για παράδειγμα, η Αναγέννηση δημιούργησε μια τέτοια έκρηξη στην αγορά της τέχνης και της αρχιτεκτονικής, επειδή ιταλοί τραπεζίτες, όπως οι Μεδικοί, έκαναν περιουσίες εφαρμόζοντας στο χρήμα τα μαθηματικά της Ανατολής. Η Ολλανδική Πολιτεία υπερίσχυσε επί της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, επειδή είχε το πρώτο σύγχρονο χρηματιστήριο του κόσμου, το οποίο, από οικονομική άποψη, ήταν προτιμότερο από την κατοχή του μεγαλύτερου ορυχείου αργύρου στον κόσμο. Τα προβλήματα της γαλλικής μοναρχίας δεν θα μπορούσαν να λυθούν χωρίς επανάσταση, από τη στιγμή που ένας σκωτσέζος, καταδικασμένος για φόνο, είχε βουλιάξει το γαλλικό οικονομικό σύστημα εξαπολύοντας την πρώτη φούσκα και πτώχευση της χρηματιστηριακής αγοράς. Στο Βατερλό, ο Ναπολέων κατατροπώθηκε όχι μόνο από το δούκα του Ουέλινγκτον, αλλά και από τον Νείθαν Ρότσιλντ. Η οικονομική ανοησία, ένας αυτοκαταστροφικός κύκλος από αθετήσεις χρεών και από υποτιμήσεις, μετέτρεψε την Αργεντινή από την έκτη πλουσιότερη χώρα του κόσμου τη δεκαετία του 1880, σε ανίσχυρο θύμα του καλπάζοντος πληθωρισμού κατά τη δεκαετία του 1980.

Διαβάστε αυτό το βιβλίο και θα καταλάβετε γιατί, παραδόξως, οι άνθρωποι που ζουν στην ασφαλέστερη χώρα του κόσμου είναι συγχρόνως και οι πιο ανασφαλείς. Θα ανακαλύψετε πότε και γιατί οι αγγλόφωνοι λαοί ανέπτυξαν την παράδοξη εμμονή με την αγορά και πώληση σπιτιών. Ίσως δείτε, κι αυτό είναι το σημαντικότερο, με ποιον τρόπο η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας έχει μεταξύ άλλων θολώσει την παλιά διάκριση ανάμεσα στις ανεπτυγμένες και τις αναδυόμενες αγορές, μεταβάλλοντας την Κίνα σε τραπεζίτη της Αμερικής –ο κομμουνιστής δανειστής στον καπιταλιστή οφειλέτη, μια αλλαγή κοσμοϊστορικής σημασίας.

Κατά καιρούς, η εξέλιξη του χρήματος έμοιαζε ασυγκράτητη. Το 2006 η πα-

γκόσμια οικονομική παραγωγή εκτιμήθηκε γύρω στα 48,6 τρισεκατομμύρια δολάρια. Η συνολική κεφαλαιοποίηση της αγοράς των χρηματιστηρίων όλου του κόσμου ήταν 50,6 τρισεκατομμύρια δολάρια, 4% μεγαλύτερη. Η συνολική αξία των εγχώριων και διεθνών ομολόγων ήταν 67,9 τρισεκατομμύρια δολάρια, 40% μεγαλύτερη. Ο Πλανήτης Οικονομία άρχισε να επισκιάζει τον Πλανήτη Γη. Αλλά ο Πλανήτης Οικονομία έμοιαζε να περιστρέφεται γρηγορότερα. Κάθε μέρα 3,1 τρισεκατομμύρια δολάρια άλλαζαν χέρια σε αγορές ξένου συναλλάγματος. Κάθε μήνα 5,8 τρισεκατομμύρια δολάρια άλλαζαν χέρια στις παγκόσμιες αγορές μετοχών. Κάθε λεπτό κάθε ώρας, κάθε ημέρας, κάθε βδομάδας, κάποιος, κάπου, συναλλασσόταν. Και συνεχώς διαμορφώνονταν νέες μορφές χρηματοοικονομικής ζωής. Το 2006, για παράδειγμα, ο όγκος των εξαγορών μέσω μόχλευσης (εξαγορές επιχειρήσεων μέσω δανεισμού) διογκώθηκε φτάνοντας στα 753 δισεκατομμύρια δολάρια. Μια έκρηξη «τιτλοποιήσεων» μέσω των οποίων ατομικές οφειλές, όπως τα ενυπόθηκα δάνεια, «διαβαθμίζονται»^I, κατόπιν ομαδοποιούνται και ανασυσκευάζονται προς πώληση, ώθησαν τη συνολική ετήσια έκδοση των Τίτλων που Εξασφαλίζονται με Υποθήκες (MBS)^{II}, των Τίτλων που Εξασφαλίζονται με Περιουσιακά Στοιχεία (ABS)^{III} και των Εγγυημένων Χρεωστικών Υποχρεώσεων (CDOs)^{IV}, πάνω από τα 3 τρισεκατομμύρια δολάρια. Ο όγκος των παραγώγων – συμβολαίων που προήλθαν από τίτλους, όπως οι συμφωνίες ανταλλαγής επιτοκίων, ή οι συμφωνίες ανταλλαγής κινδύνου αθέτησης (CDS)^V – αυξήθηκε ακόμα πιο γρήγορα, έτσι ώστε προς το τέλος του 2006 η θεωρητική αξία όλων των παραγώγων που διαπραγματεύονταν εξωχρηματιστηριακά^{VI} (εξαιρουμένων εκείνων που διαπραγματεύονταν σε δημόσιες ανταλλαγές) ήταν μόλις μεγαλύτερη των 400 τρισεκατομμυρίων δολαρίων. Πριν τη δεκαετία του 1980 τέτοιου είδους πράγματα ήταν κατ' ουσίαν άγνωστα. Επίσης, δημιουργήθηκε πληθώρα νέων εταιρικών οντοτήτων. Το πρώτο αμοιβαίο κεφάλαιο αντιστάθμισης κινδύνου εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1940· σχετικά πρόσφατα, το 1990, υπήρχαν μόνο 610 τέτοια κεφάλαια, με 38,9 δισεκατομμύρια δολάρια υπό διαχείριση. Στο τέλος του 2006 υπήρχαν 9.462 με 1,5

I. Διασπώνται σε σειρές τίτλων με διαφορετική ημερομηνία λήξης και διαφορετικό ποσό ή νόμισμα. (Σ.τ.Μ.)

II. Mortgage backed securities. (Σ.τ.Μ.)

III. Asset-backed securities. (Σ.τ.Μ.)

IV. Collateralized debt obligations. (Σ.τ.Μ.)

V. Credit default swaps. (Σ.τ.Μ.)

VI. Σε μη-οργανωμένες αγορές. (Σ.τ.Μ.)

τρισεκατομμύριο δολάρια υπό διαχείριση. Επίσης, άκμασαν και πολλαπλασιάστηκαν οι εταιρείες ιδιωτικού μετοχικού κεφαλαίου. Οι τράπεζες, στο μεταξύ, δημιούργησαν ένα πλήθος «τραπεζικών οχημάτων μεταφοράς χρηματοπιστωτικών απαιτήσεων» (conduits) και «εταιρειών-οχημάτων δομημένων επενδυτικών προϊόντων» (SIVs)^{VII}, προκειμένου να κρατήσουν τα ενδεχομένως επικίνδυνα στοιχεία του ενεργητικού έξω από τους ισολογισμούς τους. Ήταν σαν να είχε λάβει σάρκα και οστά ένα ολόκληρο σκιώδες τραπεζικό σύστημα. Αν οι τελευταίες τέσσερις χιλιετίες είχαν γίνει μάρτυρες της εξέλιξης του ανθρώπου-στοχαστή, τώρα φαινόταν να ζούμε την εξέλιξη του ανθρώπου-τραπεζίτη.

Το 1947 η συνολική προστιθέμενη αξία από τον χρηματοπιστωτικό τομέα στο αμερικανικό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν ήταν 2,3%· γύρω στο 2005, η συνεισφορά του ανήλθε στο 7,7% του ΑΕΠ. Με άλλα λόγια, για κάθε 13 δολάρια που πληρώνονται στους μισθωτούς στις Ηνωμένες Πολιτείες, 1 περίπου δολάριο πήγαινε πια σε ανθρώπους που εργάζονταν σε χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες.⁵ Τα χρηματοοικονομικά ήταν ακόμα πιο σημαντικά στη Βρετανία, όπου ανήλθαν στο 9,4% του ΑΕΠ το 2006. Επιπλέον, για τα ακαδημαϊκά ταλέντα, ο χρηματοπιστωτικός τομέας λειτουργούσε σαν τον ισχυρότερο μαγνήτη στον κόσμο. Αν γυρίσουμε πίσω στο 1970, μόνο το 5% περίπου των αποφοίτων του Χάρβαρντ, όπου και διδάσκω, ακολουθούσαν τα χρηματοοικονομικά. Γύρω στο 1990 αυτός ο αριθμός ανήλθε στο 15%.* Το 2007 η αναλογία ήταν ακόμα υψηλότερη. Σύμφωνα με το Harvard Crimson, πάνω από το 20% των ανδρών αποφοίτων του 2007, και το 10% των γυναικών, είχαν την προσδοκία ότι η πρώτη τους δουλειά θα ήταν σε τράπεζα. Και ποιός θα μπορούσε να τους κατακρίνει; Τα τελευταία χρόνια οι μισθοδοσίες στα χρηματοοικονομικά είχαν γίνει σχεδόν τριπλάσιες από τους μισθούς που κέρδιζαν οι απόφοιτοι των Ivy League σε άλλους τομείς της οικονομίας.

Την εποχή που αποφοίτησε η τάξη του 2007, υπήρχε η βεβαιότητα πως τίποτα δεν θα μπορούσε να σταματήσει την ολοένα συνεχιζόμενη άνοδο του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος. Ούτε οι τρομοκρατικές επιθέσεις στη Νέα Υόρκη και στο Λονδίνο. Ούτε ο πόλεμος που μαινόταν στη Μέση Ανατολή. Σίγουρα ούτε και η παγκόσμια κλιματική αλλαγή. Παρά την καταστροφή του Παγκόσμιου Κέντρου Εμπορίου, τις εισβολές στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ, την κορύφωση των ακραίων μετεωρολογικών φαινομένων, η περίοδος από τα

VII. Structured Investment Vehicles. (Σ.τ.Μ.)

* Διευκρινιστικά, η αύξηση των πτυχιούχων γυναικών ανήλθε από το 2,3% στο 3,4%. Οι κύριοι του σύμπαντος εξακολουθούν να είναι περισσότεροι από τις κυρίες.

τέλη του 2001 ως τα μέσα του 2007 χαρακτηρίστηκε από αδιάκοπη χρηματοοικονομική επέκταση. Πράγματι, ως άμεσο επακόλουθο της 11ης Σεπτεμβρίου, ο Βιομηχανικός Δείκτης Dow Jones είχε πέσει γύρω στο 14%. Παρόλα αυτά, μέσα σε δύο μόλις μήνες είχε ανακτήσει το επίπεδο όπου βρισκόταν πριν την 11η Σεπτεμβρίου. Επιπλέον, αν και το 2002 ήταν μια χρονιά απογοήτευσης για τους επενδυτές μετοχών των ΗΠΑ, στη συνέχεια η αγορά σημείωσε έντονα ανοδικές διακυμάνσεις, ξεπερνώντας το προηγούμενο ανώτερο σημείο της (στο αποκορύφωμα της μανίας των dot-com) το φθινόπωρο του 2006. Στις αρχές Οκτωβρίου 2007 ο Dow έφτασε στο διπλάσιο σχεδόν επίπεδο από το σημείο στο οποίο είχε πέσει πέντε χρόνια νωρίτερα. Ούτε και η απόδοση του Αμερικανικού χρηματιστηρίου αποτέλεσε εξαίρεση. Στα πέντε χρόνια που μεσολάβησαν μέχρι τις 31 Ιουλίου 2007, όλες οι παγκόσμιες μετοχικές αγορές, εκτός από δύο, έδωσαν σε ετήσια βάση διψήφιες αποδόσεις. Τα ομόλογα των αναδυόμενων αγορών σημείωσαν κι αυτά σημαντική άνοδο, ενώ οι αγορές ακινήτων, ειδικά στον αγγλόφωνο κόσμο, γνώρισαν μια εντυπωσιακή αύξηση των κεφαλαίων τους. Όπως και να τοποθετούσαν τα χρήματά τους, σε εμπορεύματα, έργα τέχνης, εξαιρετικό κρασί ή εξωτικά χρεόγραφα δανειακών εγγυήσεων, οι επενδυτές κέρδιζαν χρήματα.

Πώς θα μπορούσαν να ερμηνευτούν αυτά τα θαύματα; Σύμφωνα με μια αντίληψη, οι τελευταίες χρηματοοικονομικές καινοτομίες είχαν βελτιώσει ριζικά την αποδοτικότητα της παγκόσμιας κεφαλαιαγοράς, επειδή επέτρεπαν τη διασπορά του κινδύνου σε όσους μπορούσαν να δείξουν μεγαλύτερη ανοχή σε αυτόν. Οι ενθουσιώδεις μιλούσαν για το θάνατο της μεταβλητότητας. Αυτάρεσκοι τραπεζίτες συγκαλούσαν συνέδρια με τίτλους όπως «Η εξέλιξη της υπεροχής». Το Νοέμβριο 2006 βρέθηκα σε ένα τέτοιο συνέδριο που είχε διεξαχθεί στο Λίφφορντ Κέι, ένα ιδιαίτερα πολυτελή χώρο στις Μπαχάμες. Το θέμα της ομιλίας μου ήταν ότι δεν θα αργούσε να προκληθεί μια σοβαρότατη μείωση της ρευστότητας η οποία στη συνέχεια θα παρέσυρε σαν χείμαρρος το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και ότι θα έπρεπε να γινόμαστε επιφυλακτικοί κάθε φορά που προσδοκούμε ότι οι καλοί καιροί διαρκούν επ' αόριστον. Ήταν σαφές ότι το ακροατήριό μου δεν εντυπωσιάστηκε καθόλου. Με απέρριψαν ως κινδυνολόγο. Ένας από τους πιο έμπειρους επενδυτές έφτασε στο σημείο να εισηγηθεί στους οργανωτές ότι «για τον επόμενο χρόνο θεωρούν εντελώς περιττό κάποιον εξωτερικό ομιλητή και στη θέση του προσφέρουν μια προβολή της Μαίρη Πόπινς». ⁶ Ωστόσο, η αναφορά στη Μαίρη Πόπινς ξύπνησε μέσα μου μια παιδική ανάμνηση. Οι θαυμαστές της Τζούλι Αντριους μπορεί να θυμούνται ότι η πλοκή του πάντα επίκαιρου μιούζικαλ επικεντρώνεται σε ένα οικονομικό γεγονός το

οποίο, όταν γυρίστηκε η ταινία τη δεκαετία του 1960, φάνταζε ήδη γραφικό: παρουσίαζε μαζικές αναλήψεις πανικού –δηλαδή, τους καταθέτες να σπεύδουν να αποσύρουν τα χρήματά τους– κάτι που είχε να συμβεί στο Λονδίνο από το 1866.

Η οικογένεια που απασχολεί τη Μαίρη Πόπινς ονομάζεται, όχι τυχαία, Μπανκς (τραπεζίτες). Ο κύριος Μπάνκς είναι όντως τραπεζίτης, ανώτερος υπάλληλος της Dawes, Tomes Mousley, Grubbs, Fidelity Fiduciary Bank. Επειδή επέμενε, τα παιδιά των Μπανκς πήγαν μια μέρα με την καινούργια νταντά τους να επισκεφθούν την τράπεζά του όπου ο κύριος Dawes ο πρεσβύτερος συμβουλεύει τον Μάικλ, το γιο του κυρίου Μπανκς, να καταθέσει το χαρτζιλίκι του (μια δεκάρα). Δυστυχώς, ο νεαρός Μάικλ προτιμά να ξοδέψει τα χρήματα για να ταίσει τα περιστέρια έξω από την τράπεζα και απαιτεί από τον κύριο Dawes «Δώστα πίσω! Δος μου πίσω τα λεφτά μου!». Κι ακόμα χειρότερα, η απαίτηση του Μάικλ φτάνει στα αυτιά ορισμένων από τους υπόλοιπους πελάτες της τράπεζας. Το αποτέλεσμα είναι να ξεκινήσουν τις αναλήψεις των χρημάτων τους. Σύντομα μια ορδή από δικαιούχους λογαριασμών κάνει το ίδιο, εξαναγκάζοντας την τράπεζα να αναστείλει τις πληρωμές. Ο κύριος Μπανκς απολύθηκε δεόντως και άρχισε να θρηνεί σπαρακτικά πως «οδηγήθηκε στον όλεθρο και την καταστροφή πάνω στην πιο καλή εποχή του». Αυτά τα λόγια θα μπορούσαν δικαιολογημένα να έχουν επαναληφθεί από τον Άνταμ Άπλγκαρθ, πρόην διευθύνοντα της αγγλικής τράπεζας Northern Rock, ο οποίος είχε παρόμοια τύχη, αφού, το Σεπτέμβριο 2007, οι πελάτες σχημάτιζαν ουρές έξω από τα καταστήματα της τράπεζάς του για να αποσύρουν τα χρήματά τους. Ήταν το επακόλουθο της ανακοίνωσης ότι η Northern Rock είχε ζητήσει από την Τράπεζα της Αγγλίας μια «διευκόλυνση για την ενίσχυση της ρευστότητάς της».

Η οικονομική κρίση που χτύπησε το Δυτικό κόσμο το καλοκαίρι του 2007 έφερε στο προσκήνιο μια από τις χρόνιες αλήθειες της οικονομικής ιστορίας, υπενθυμίζοντας ότι παραμένει επίκαιρη: Αργά ή γρήγορα κάθε φούσκα σκάει. Αργά ή γρήγορα οι «αρκούδες», οι απαισιόδοξοι πωλητές, γίνονται περισσότεροι από τους «ταύρους», τους αισιόδοξους αγοραστές. Αργά ή γρήγορα η απληστία γίνεται φόβος. Καθώς ολοκλήρωνα την έρευνά μου για αυτό το βιβλίο, τους πρώτους μήνες του 2008, είχε ήδη παρουσιαστεί το ενδεχόμενο να δοκιμαστούν οι Ηνωμένες Πολιτείες από μια επιβράδυνση της οικονομίας τους. Ένα χρόνο αργότερα, κατά την αναθεώρηση αυτού του προλόγου για τη χαρτόδετη έκδοση, είχαν υποστεί σαφώς τη σοβαρότερη οικονομική επιβράδυνση από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, ενώ υπήρχε σημαντική πιθανότητα να οδηγηθούν σε μια παρατεταμένη βαθιά ύφεση. Άραγε αυτό συνέβαινε επειδή οι αμερικανικές εταιρείες δεν τα πήγαιναν καλά στο σχεδιασμό νέων προϊόντων; Είχε επι-

βραδυνθεί ξαφνικά ο ρυθμός των τεχνολογικών καινοτομιών; Όχι. Η άμεση αιτία της οικονομικής συρρίκνωσης του 2008/9 ήταν χρηματοπιστωτική: ακριβολογώντας, επρόκειτο για ένα σπασμό του πιστωτικού συστήματος, ο οποίος έγινε πιο έντονος από τις συσσωρευμένες αθετήσεις πληρωμών ενός είδους δανειακών υποχρεώσεων γνωστού κατ' ευφημισμό ως *ενυπόθηκα δάνεια χαμηλής εξασφάλισης*. Τόσο πολύπλοκο είχε καταλήξει το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό μας σύστημα, ώστε σχετικά φτωχές οικογένειες, σε πολιτείες από την Αλαμπάμα ως το Ουισκόνσιν, είχαν κατορθώσει να αγοράσουν ή να αναχρηματοδοτήσουν το σπίτι τους, μέσω συχνά περίπλοκων δανείων τα οποία (εν αγνοία τους) ομαδοποιούνταν μαζί με άλλα ομοειδή δάνεια και ανασυσκευάζονταν ως Εγγυημένες Χρεωστικές Υποχρεώσεις (CDOs) για να πουληθούν από τις τράπεζες της Νέας Υόρκης και του Λονδίνου σε –μεταξύ άλλων– γερμανικές περιφερειακές τράπεζες και νορβηγικές δημοτικές αρχές, οι οποίες κατ' αυτό τον τρόπο καθίσταντο ουσιαστικοί δανειστές των ενυπόθηκων δανείων. Αυτοί οι τίτλοι ήταν «κομμένοι και ραμμένοι» με τέτοιον τρόπο, ώστε κάποιιο μπορούσαν να υποστηρίξουν πως μια βαθμίδα από τις πληρωμές τόκων των αρχικών δανειοληπτών ήταν τόσο αξιόπιστη ροή εισοδήματος, όσο και ο τόκος ενός δεκαετούς κρατικού ομολόγου των ΗΠΑ, και συνεπώς άξιζε να λάβει την περιζήτητη πιστοληπτική διαβάθμιση AAA. Αυτό οδήγησε τη χρηματοοικονομική αλχημεία σε ένα νέο επίπεδο επιτηδεύσεων, μετατρέποντας φαινομενικά το μολύβι σε χρυσάφι.

Παρόλα αυτά, όταν τα αρχικά ενυπόθηκα δάνεια ανανεώθηκαν με υψηλότερα επιτόκια, μετά τη λήξη της ετήσιας ή διετούς «δουλευαστικής» περιόδου, οι δανειολήπτες άρχισαν να αθετούν τις πληρωμές τους. Αυτό, με τη σειρά του, σηματοδότησε την έκρηξη της φούσκας στην εκμετάλλευση ακίνητης περιουσίας στις ΗΠΑ, πυροδοτώντας την πιο έντονη πτώση στις τιμές ακινήτων από τη δεκαετία του 1930. Ό,τι ακολούθησε έμοιαζε σαν αργή και εντέλει καταστρεπτική αλυσιδωτή αντίδραση. Οι τιμές κάθε είδους τίτλων που εξασφαλιζόνταν με περιουσιακά στοιχεία κατέρρευσαν και μαζί τους πολλά επενδυτικά εργαλεία τα οποία ουσιαστικά δεν στηρίζονταν σε ενυπόθηκα δάνεια χαμηλής εξασφάλισης. Εταιρικές οντότητες, όπως τα ειδικά επενδυτικά οχήματα και τα οχήματα δομημένων επενδυτικών προϊόντων που είχαν δημιουργηθεί από τράπεζες με σκοπό να διατηρήσουν αυτούς τους τίτλους έξω από τους ισολογισμούς των τραπεζών, βρέθηκαν να αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες. Καθώς οι τράπεζες επαναγόρασαν τους τίτλους, οι αναλογίες ανάμεσα στο κεφάλαιο και το ενεργητικό τους κλυδωνίστηκαν. Οι Κεντρικές Τράπεζες των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρώπης επιχείρησαν να ελαφρύνουν την πίεση των τραπεζών μειώνοντας επιτόκια και

προσφέροντας δάνεια με ειδικές «διευκολύνσεις μέσω δημοπρασιών καθορισμένης διάρκειας».^{VIII} Ωστόσο, τα επιτόκια με τα οποία οι τράπεζες μπορούσαν να δανειστούν χρήματα, είτε εκδίδοντας εμπορικά χρεόγραφα, είτε πουλώντας ομόλογα, είτε δανειζοντας η μια την άλλη, παρέμεναν σημαντικά υψηλότερα από τον επίσημο στόχο του επιτοκίου της Ομοσπονδιακής ενδοτραπεζικής αγοράς, του κατώτατου δανειστικού επιτοκίου της αμερικανικής οικονομίας. Δάνεια που αρχικά ήταν προορισμένα να χρηματοδοτήσουν αγορές επιχειρήσεων από εταιρείες ιδιωτικού μετοχικού κεφαλαίου, είτε δεν μπορούσαν να πουληθούν καθόλου, είτε πωλούνταν μόνο μετά από μεγάλες εκπτώσεις. Έχοντας υποστεί τεράστιες απώλειες, πολλές από τις γνωστότερες αμερικανικές και ευρωπαϊκές τράπεζες έπρεπε να στραφούν όχι μόνο προς τις Δυτικές κεντρικές τράπεζες για βραχυπρόθεσμη αρωγή προκειμένου να ανοικοδομήσουν τα αποθεματικά τους, αλλά και στα κρατικά επενδυτικά ταμεία της Ασίας και της Μέσης Ανατολής, για ενέσεις κεφαλαίου, ώστε να ανοικοδομήσουν τις κεφαλαιακές βάσεις τους. Όμως, μέχρι τις αρχές του 2008 οι ξένοι επενδυτές είχαν χάσει την όρεξή τους για τραπεζικές μετοχές, οι οποίες εξακολουθούσαν να υποχωρούν.

Κάνοντας μια αναδρομή, η μετάβαση από μια κρίση ενυπόθηκων δανείων χαμηλής εξασφάλισης σε μια γενικευμένη παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση φαινόταν να διαδραματίζεται σε αργή κίνηση. Παρόλο που οι τιμές στον τομέα ακίνητης περιουσίας των ΗΠΑ είχαν ήδη αρχίσει να υποχωρούν από τον Ιανουάριο του 2007, η χρηματιστηριακή αγορά εξακολουθούσε την ανοδική πορεία της ως το Νοέμβριο εκείνου του έτους. Ακόμα και το Μάιο του 2008, οι απώλειες του δείκτη Standard and Poor's 500 δεν ξεπερνούσαν το 10% σε σχέση με το αποκορύφωμα του προηγούμενου Οκτωβρίου. Παρόλο που το Εθνικό Γραφείο Οικονομικής Έρευνας αποφάνθηκε πως το Δεκέμβριο του 2007 είχε αρχίσει η επιβράδυνση της οικονομίας, οι αμερικανοί καταναλωτές αρνούσαν σε τέτοιο βαθμό να το δεχτούν, ώστε δεν προέβησαν σε καμία μείωση των εξόδων τους μέχρι το τρίτο τρίμηνο του 2008. Και έπρεπε να φτάσει ο μοιραίος Σεπτέμβριος του 2008 για να λήξει η «Μεγάλη Πίεση» και να μεταλλαχθεί η κρίση των ΗΠΑ σε μια γενικευμένη κρίση παγκοσμιοποίησης, η οποία προξένησε δραματικές πτώσεις στις εξαγωγές των ασιατικών και ευρωπαϊκών οικονομιών, και την έκρηξη της φούσκας των τιμών των εμπορεύσιμων αγαθών, κατά την οποία το πετρέλαιο έφτασε πάνω από τα 133 δολάρια το βαρέλι.

VIII. Term Auction Facilities: Πρόγραμμα νομισματικής πολιτικής που χρησιμοποιεί η Fed και αφορά την έκδοση βραχυπρόθεσμων δανείων προς τα πιστωτικά ιδρύματα, μέσω δημοπρασιών, με επιτόκιο κατώτερο του προεξοφλητικού. (Σ.τ.Μ.)

Εν τέλει, πώς συνέβησαν όλα αυτά; Πώς μπόρεσαν οι άνθρωποι που κέρδιζαν δεκάδες εκατομμύρια να καταλήξουν να χάσουν δεκάδες δισεκατομμύρια; Πώς μπόρεσε μια ρεπουμπλικανική κυβέρνηση να φτάσει στο σημείο να εθνικοποιήσει την Ομοσπονδιακή Εθνική Ένωση Ενυπόθητων Δανείων (*Fannie Mae*), τον Ομοσπονδιακό Οργανισμό Ενυπόθητων Στεγαστικών Δανείων (*Freddie Mac*) και τον ασφαλιστικό γίγαντα American International Group (*AIG*); Και κυρίως, πώς μπόρεσε μια κρίση στην αμερικανική αγορά ενυπόθητου δανεισμού να επισπεύσει, όχι μόνο την ύφεση της αμερικανικής οικονομίας, αλλά πιθανότατα και μια παγκόσμια ύφεση; Για να απαντήσετε σε αυτά τα ερωτήματα χρειάζεται να κατανοήσετε τουλάχιστον έξι οικονομικά φαινόμενα τα οποία είναι ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, αλλά παραμένουν σε άμεση συσχέτιση μεταξύ τους:

1. Πώς τόσο πολλές αμερικανικές και ευρωπαϊκές τράπεζες έφτασαν στο σημείο να έχουν τόσο υψηλή μόχλευση στους ισολογισμούς τους, δηλαδή, πώς κατέληξαν να έχουν στην κατοχή τους και να δανείζουν ποσότητες χρήματος οι οποίες ήταν σαφώς πολύ μεγαλύτερες από τις υποκείμενες κεφαλαιακές τους βάσεις·
2. Πώς ένα ολόκληρο φάσμα διαφορετικών ειδών χρέους –όπου συμπεριλαμβάνόταν το ενυπόθητο χρέος και το χρέος από πιστωτικές κάρτες– έφτασε στο σημείο να «τιτλοποιηθεί», δηλαδή να ομαδοποιηθεί και στη συνέχεια να τεμαχιστεί σε διαφορετικά είδη τίτλων οι οποίοι προσομοιάζαν με ομόλογα·
3. Πώς οι νομισματικές πολιτικές των κεντρικών τραπεζών έφτασαν στο σημείο να επικεντρωθούν σε ένα πολύ στενό καθορισμό του πληθωρισμού, αγνοώντας τους ενδεχόμενους κινδύνους να δημιουργηθεί μια φούσκα στις τιμές των μετοχών και αργότερα στις τιμές των ακινήτων·
4. Πώς ο ασφαλιστικός κλάδος, με πρώτη την κολοσσιαία αμερικανική εταιρεία *AIG*, επέκτεινε τις δραστηριότητές του πέρα από τις παραδοσιακές καλύψεις έναντι κινδύνων και εισήλθε στην αγορά των παραγώγων, πουλώντας, τελικά, προστασία από άκρως αβέβαιους χρηματοπιστωτικούς κινδύνους·
5. Γιατί οι πολιτικοί και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού προσπάθησαν να αυξήσουν το ποσοστό των νοικοκυριών με ιδιοκατοίκηση, χρησιμοποιώντας διάφορα κίνητρα προκειμένου να διευρύνουν την ενυπόθητη αγορά· και
6. Για ποιο λόγο πείστηκαν οι ασιατικές κυβερνήσεις, και ιδιαίτερα η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας, ότι θα ήταν σε θέση να βοηθήσουν στη χρηματοδότηση του αμερικανικού ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών, αν συσσώρευαν τρισεκατομμύρια δολάρια στα διεθνή αποθεματικά.

Όλα αυτά μπορεί να μοιάζουν δυσνόητα σε κάποιους αναγνώστες. Πάντως, η αναλογία του κεφαλαίου μιας τράπεζας προς το ενεργητικό της, αν και μπορεί να ακούγεται σαν κάτι εξειδικευμένο, δεν παρουσιάζει απλώς και μόνο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον. Άλλωστε για το ξέσπασμα και την εξέλιξη της Μεγάλης Ύφεσης μεταξύ των ετών 1929 και 1933, της χειρότερης οικονομικής καταστροφής στη σύγχρονη ιστορία, έχει κατηγορηθεί –και πολύ πειστικά– η «μεγάλη συρρίκνωση» στο τραπεζικό σύστημα των ΗΠΑ.⁷

Ένας από τους σκοπούς αυτού του βιβλίου, λοιπόν, είναι να προσφέρει στον μέσο αναγνώστη μια εισαγωγή στα οικονομικά και ιδιαίτερα στην οικονομική ιστορία. Άλλωστε, είναι δεδομένο ότι στον αγγλόφωνο κόσμο μια σημαντική μερίδα από το ευρύ κοινό έχει άγνοια των οικονομικών. Σύμφωνα με μια έρευνα του 2007, τέσσερεις στους δέκα αμερικανούς κατόχους πιστωτικών καρτών δεν πληρώνουν κάθε μήνα το σύνολο της οφειλής της κάρτας που χρησιμοποιούν συχνότερα, παρά τα απαγορευτικά υψηλά επιτόκια που χρεώνουν οι εταιρείες πιστωτικών καρτών. Σχεδόν το ένα τρίτο (29%) είτε πως δεν είχε ιδέα για το ύψος του επιτοκίου της κάρτας του. Άλλο ένα 30% ισχυρίστηκε ότι ήταν μικρότερο από 10%, ενώ στην πραγματικότητα η πλειονότητα των εταιρειών έκδοσης πιστωτικών καρτών χρεώνει σαφώς περισσότερο από 10%. Περισσότεροι από τους μισούς από όσους απάντησαν στην έρευνα είπαν ότι στο σχολείο είχαν μάθει «όχι αρκετά» ή «τίποτε απολύτως» σχετικά με τα οικονομικά ζητήματα.⁸ Μια έρευνα του 2008 αποκάλυψε ότι τα δύο τρίτα των Αμερικανών δεν κατανοούσαν πώς λειτουργεί ο ανατοκισμός.⁹ Σε έρευνα που διεξήγαγαν ερευνητές του Πανεπιστημίου της Σχολής Διοίκησης Επιχειρήσεων του Μπάφαλο, μια τυπική ομάδα τελειόφοιτων του γυμνασίου βαθμολογήθηκε μόλις με 52% για τις απαντήσεις που έδωσε σε μια σειρά ερωτήσεων σχετικά με τη στρατηγική και την ανάλυση των προσωπικών τους οικονομικών.¹⁰ Μόνο το 14% κατανοούσε ότι οι μετοχές που διακρατούνται περισσότερο από 18 έτη τείνουν να δημιουργήσουν υψηλότερη απόδοση από ό,τι ένα αμερικανικό κρατικό ομόλογο. Λιγότερο από το 23% γνώριζε ότι ο φόρος εισοδήματος χρεώνεται στον τόκο που αποδίδει ένας αποταμιευτικός λογαριασμός, εφόσον το εισόδημα του δικαιούχου του λογαριασμού είναι ιδιαίτερα υψηλό. Ακριβώς το 59% δεν γνώριζε τη διαφορά μεταξύ της σύνταξης, της Δημόσιας Ασφάλισης και ενός σχεδίου 401(k).^{*} Όμως δεν πρόκειται αποκλειστικά για αμερικανικό φαινόμενο. Το

^{*} Τα σχέδια 401(k) εφαρμόστηκαν για πρώτη φορά το 1980 με τη μορφή ενός συνταξιοδοτικού σχεδίου καθορισμένων εισφορών. Οι εργαζόμενοι έχουν δύο επιλογές για ένα τμήμα της αμοιβής ή του μισθού τους: ή να το πληρώνονται ή να «εγκλωρεύεται» σε ένα λογαριασμό

2006, η Βρετανική Αρχή Χρηματοπιστωτικών Υπηρεσιών διεξήγαγε μια έρευνα σχετικά με τη δημοσιονομική παιδεία, η οποία αποκάλυψε ότι ένας στους πέντε δεν είχε ιδέα για την επίπτωση που θα είχαν στην αγοραστική δύναμη των αποταμιεύσεών του ένας πληθωρισμός της τάξεως του 5% και ένα επιτόκιο της τάξεως του 3%. Ένας στους δέκα δεν γνώριζε ποια θα ήταν η μεγαλύτερη έκπτωση σε μια τηλεόραση αρχικής αξίας 250 λιρών: οι 30 λίρες ή το 10%. Τα παραδείγματα δείχνουν ξεκάθαρα ότι οι ερωτήσεις που τέθηκαν σε αυτές τις έρευνες ήταν εντελώς στοιχειώδεις. Καταλήξαμε λογικά στο συμπέρασμα ότι μόνο ελάχιστοι από όσους σφυγομετρήθηκαν θα ήταν σε θέση να εξηγήσουν τη διαφορά, λόγω χάριν, μεταξύ των δικαιωμάτων προαίρεσης «πώλησης» (*put*) και «αγοράς» (*call*) ενός περιουσιακού στοιχείου, ενώ ακόμα λιγότεροι τη διαφορά ανάμεσα σε ένα CDO και ένα CDS.

Πολιτικοί, κεντρικοί τραπεζίτες και επιχειρηματίες παραπονούνται τακτικά και δικαίως για το βαθμό της άγνοιας του κοινού σε ό,τι αφορά το χρήμα. Μια κοινωνία που προσδοκεί από τα περισσότερα μέλη της να διαχειρίζονται με υπευθυνότητα τα έξοδα και το πραγματικό τους εισόδημα, που προσβλέπει στην απόκτηση ιδιόκτητης κατοικίας από τους περισσότερους ενήλικες και αφήνει στην κρίση τους την απόφαση σχετικά με το ποσό που θα αποταμιεύουν για τη σύνταξή τους και αν θα πραγματοποιήσουν, ή όχι, ασφάλιση υγείας ασφαλώς συσσωρεύει προβλήματα για το μέλλον, όταν αφήνει τους πολίτες της τόσο απροετοίμαστους για συνετές αποφάσεις σχετικά με τα οικονομικά τους. Πράγματι, πιστεύω ότι η σημερινή κρίση μπορεί ως ένα βαθμό να αναχθεί στην άγνοια σχετικά με την οικονομική ιστορία – η οποία δεν υπάρχει μόνο μεταξύ των καθημερινών ανθρώπων. Ακόμα και οι «κύριοι του σύμπαντος» δεν έδωσαν ούτε την ελάχιστη προσοχή στα μαθήματα του παρελθόντος, αλλά προτίμησαν να εναποθέσουν τις ελπίδες τους στην εκπόνηση μαθηματικών μοντέλων, τα οποία αποδείχτηκαν ψεύτικοι θεοί.

Το αρχικό βήμα για να καταλάβουμε την πολυπλοκότητα των σύγχρονων χρηματοπιστωτικών θεσμών και της ορολογίας είναι να διαπιστώσουμε την προέλευσή τους. Απλώς γνωρίστε την καταγωγή ενός θεσμικού οργάνου ή ενός χρηματοπιστωτικού μέσου και θα κατανοήσετε πολύ πιο εύκολα το σημερινό ρόλο τους. Με ανάλογο τρόπο παρουσιάζονται διαδοχικά τα νευραλγικά στοιχεία του σύγχρονου χρηματοπιστωτικού συστήματος. Το πρώτο κεφάλαιο αυ-

401(k). Συγχρόνως, προσφέρονται επιλογές σχετικά με τον τρόπο που θα μπορούσαν να επενδυθούν τα χρήματα. Εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, τα χρήματα παραμένουν αφορολόγητα μέχρις ότου αποσυρθούν.

τού του βιβλίου ανιχνεύει την εμφάνιση του χρήματος και της πίστωσης· το δεύτερο της αγοράς ομολόγων· το τρίτο την αγοράς του χρηματιστηρίου. Το τέταρτο κεφάλαιο αφηγείται την ιστορία της ασφάλισης· το πέμπτο κεφάλαιο της αγοράς ακίνητης περιουσίας· και το έκτο κεφάλαιο την εμφάνιση, την πώση και πάλι την εμφάνιση της διεθνούς οικονομίας. Κάθε κεφάλαιο απευθύνει μια ζωτική ιστορική ερώτηση. Πότε έπαψε το χρήμα να είναι μεταλλικό και μεταλλάχθηκε σε χαρτί, προτού γίνει εντελώς αόρατο; Είναι αλήθεια ότι μέσω των μακροπρόθεσμων επιτοκίων η αγορά ομολόγων κυβερνά τον κόσμο; Τι ρόλο παίζουν οι κεντρικές τράπεζες στις φούσκες και τις πτωχεύσεις των χρηματιστηριακών αγορών; Γιατί η ασφάλιση δεν είναι υποχρεωτικά ο καλύτερος τρόπος για να προστατευτείτε από τον κίνδυνο; Οι άνθρωποι μεγαλοποιούν τα οφέλη των επενδύσεων σε ακίνητα; Και, τέλος, η οικονομική αλληλεξάρτηση της Κίνας και της Αμερικής είναι το κλειδί για την παγκόσμια χρηματοπιστωτική σταθερότητα ή είναι απλώς μια χίμαιρα;

Αναμφίβολα, στην προσπάθειά μου να καλύψω όλη την ιστορία της οικονομίας, από την αρχαία Μεσοποταμία μέχρι τη σύγχρονη μικροχρηματοοικονομική επιστήμη, έθεσα στον εαυτό μου έναν ανέφικτο σκοπό. Πολλά μπορεί να έχουν παραλειφθεί, για λόγους συντομίας και απλοποίησης. Ωστόσο, φαίνεται ότι η προσπάθεια αξίζει τον κόπο, αν το σύγχρονο χρηματοοικονομικό σύστημα μπορεί να γίνει πιο ξεκάθαρο για το νου του κοινού αναγνώστη.

Εγώ ο ίδιος έχω μάθει πάρα πολλά γράφοντας αυτό το βιβλίο, όμως, από όσα κατανόησα, τρία είναι τα πράγματα που ξεχωρίζουν ιδιαίτερα. Το πρώτο είναι ότι η φτώχεια δεν είναι το αποτέλεσμα της εκμετάλλευσης των φτωχών από τους άπληστους ανθρώπους του χρήματος. Έχει να κάνει πολύ περισσότερο με την έλλειψη χρηματοπιστωτικών θεσμών, με την απουσία τραπεζών και όχι με την παρουσία τους. Μόνο όταν οι δανειολήπτες αποκτήσουν πρόσβαση σε ανταποδοτικά πιστωτικά δίκτυα θα μπορέσουν να ξεφύγουν από τα νύχια των τοκογλύφων και μόνο όταν οι αποταμιευτές μπορούν να πραγματοποιούν τις καταθέσεις τους σε αξιόπιστες τράπεζες, το χρήμα θα διοχετευτεί από τον οκνηρό πλούσιο στον φιλόπονο φτωχό. Αυτό το ζήτημα δεν αφορά μόνο τις φτωχές χώρες του κόσμου. Ισχύει και για τις πάμφτωχες γειτονίες στις υποτιθέμενες αναπτυσσόμενες χώρες –τις «Αφρικές στο εσωτερικό τους»– όπως είναι οι οικιστικές περιοχές του τόπου που γεννήθηκα, της Γλασκώβης, όπου κάποιοι άνθρωποι μετά βίας τα καταφέρνουν, ξοδεύοντας μόλις 6 λίρες τη μέρα για όλα, από την οδοντόπαστα μέχρι τα εισιτήριά τους, και όπου τα επιτόκια που χρεώνουν οι τοπικοί τοκογλύφοι μπορεί να ξεπερνούν τα έντεκα εκατομμύρια τοις εκατό το χρόνο.

Η δεύτερη σημαντική διαπίστωσή μου σχετίζεται με την ισότητα και την απουσία της. Αν υπάρχει κάποια ατέλεια στο χρηματοπιστωτικό σύστημα, είναι το γεγονός ότι αντικατοπτρίζει και μεγεθύνει τις διαθέσεις που έχουμε εμείς, τα ανθρώπινα όντα. Όπως μαθαίνουμε από έναν αυξανόμενο όγκο ερευνών σχετικά με τη συμπεριφορική οικονομία, το χρήμα ενισχύει την τάση μας να αντιδρούμε υπερβολικά και να μεταπίπτουμε από τον ενθουσιασμό όταν τα πράγματα πάνε καλά, στη βαθιά κατάθλιψη όταν πάνε στραβά. Οι εκρηκτικές άνοδοι και οι πτωχεύσεις είναι στην ουσία προϊόντα της συγκινησιακής μας μεταβλητότητας. Όμως τα οικονομικά διογκώνουν και τις διαφορές μεταξύ μας, κάνοντας πλούσιους τους τυχερούς και τους έξυπνους, εξαθλιώνοντας τους άτυχους και τους λιγότερο έξυπνους. Χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση σημαίνει ότι, μετά από τριακόσια και παραπάνω χρόνια απόκλισης, δεν μπορεί να υπάρχει στον κόσμο μια καθαρή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε πλούσιες, αναπτυγμένες χώρες και σε φτωχές, υπανάπτυκτες χώρες. Όσο περισσότερο ενοποιούνται οι παγκόσμιες χρηματοοικονομικές αγορές, τόσο μεγαλύτερες ευκαιρίες δίνονται στους ανθρώπους που έχουν δυνατότητα γνώσης στα οικονομικά, όπου κι αν κατοικούν –και τόσο μεγαλύτερος είναι ο κίνδυνος κοινωνικής υποβάθμισης όσων έχουν άγνοια των οικονομικών. Είναι απόλυτα βέβαιο ότι ο κόσμος δεν είναι επίπεδος στο θέμα της συνολικής κατανομής του εισοδήματος, γιατί απλούστατα τα κέρδη του κεφαλαίου έχουν εκτοξευτεί σε σχέση με τα κέρδη της ανειδίκευτης ή ημιειδικευμένης εργασίας. Οι αμοιβές όσων «έπιασαν το νόημα» ποτέ δεν ήταν τόσο υψηλές. Και το τίμημα της οικονομικής άγνοιας ποτέ δεν ήταν τόσο βαρύ.

Τελικά, κατέληξα να διαπιστώσω ότι λίγα πράγματα είναι τόσο δύσκολο να προβλεφθούν με ακρίβεια όσο η χρονική στιγμή και οι διαστάσεις των οικονομικών κρίσεων, επειδή το χρηματοπιστωτικό σύστημα είναι τόσο αληθινά πολύπλοκο και τόσο πολλές σχέσεις μέσα σε αυτό είναι μη-γραμμικές, σχεδόν χαοτικές. Η εξέλιξη του χρήματος δεν υπήρξε ποτέ ομαλή και κάθε καινούργια πρόκληση παρακινεί τους τραπεζίτες και το συνάφι τους σε μια νέα αντίδραση. Όπως ο ορίζοντας στις Άνδεις, έτσι και η ιστορία της οικονομίας δεν είναι μια ομαλή ανηφορική καμπύλη, αλλά μια σειρά από οδοντωτές, ακανόνιστες κορυφές και κοιλάδες. Ή, για να διαφοροποιήσουμε τη μεταφορά, η ιστορία της οικονομίας μοιάζει με κλασική περίπτωση ενεργής εξέλιξης, αν και σε πολύ στενότερο χρονικό πλαίσιο από ό,τι η εξέλιξη στο φυσικό κόσμο. «Όπως ακριβώς μερικά είδη τείνουν να εκλείψουν στη φύση», παρατήρησε ο υφυπουργός Οικονομικών των ΗΠΑ, Άντονι Ράιαν, μπροστά στο Κογκρέσο το Σεπτέμβριο του 2007, «ορισμένες νέες χρηματοοικονομικές τεχνικές μπορεί να αποδειχτούν λι-

γότερο επιτυχημένες από άλλες». Μια τέτοια δαρβίνεια γλώσσα μοιάζει εντυπωσιακά εύστοχη, την ώρα που γράφω αυτό το κείμενο.

Μήπως βρισκόμαστε στο χείλος ενός «μεγάλου θανάτου» στον οικονομικό κόσμο –έναν από εκείνους τους μαζικούς αφανισμούς ειδών που έχουν συμβεί κατά περιόδους, όπως τον αφανισμό στο τέλος της Πέρμιας περιόδου που εξόπλωσε το 90% των ειδών της Γης ή την καταστροφή κατά την Κρητιδική-Τριτογενή περίοδο, η οποία εξαφάνισε τους δεινοσαύρους; Αυτό είναι ένα σενάριο που πολλοί βιολόγοι έχουν κάθε λόγο να φοβούνται, καθώς η κλιματική αλλαγή που προκάλεσε ο άνθρωπος σπέρνει τον όλεθρο σε οικοσυστήματα σε όλη την υδρόγειο. Όμως, ένας μεγάλος θάνατος των οικονομικών θεσμών είναι επίσης ένα σενάριο για το οποίο θα έπρεπε να ανησυχούμε, καθώς μια άλλη καταστροφή που προκάλεσε ο άνθρωπος προχωρά αργά και οδυνηρά μέσα από το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα.

Ορισμένοι έμπειροι παρατηρητές (όχι μόνο ο πρώην πρόεδρος των ομοσπονδιακών Αποθεμάτων, Άλαν Γκρίνσπαν, αλλά και ο πρώην υπουργός Οικονομικών, Χένρι Πόλσον) αναφερόμενοι στην παρούσα οικονομική κρίση τη χαρακτήρισαν ως «γεγονός που συμβαίνει μία φορά στα εκατό χρόνια». Ασφαλώς, από τη δεκαετία του 1930 και μετά, ποτέ άλλοτε δεν έχουν απειληθεί τόσο πολλά πιστωτικά ιδρύματα με εξαφάνιση. Όμως, αυτό δεν θα έπρεπε να αποτελεί τη δικαιολογία όσων δεν κατόρθωσαν να προβλέψουν την κρίση. Η ιστορία εξακολουθεί να μας διηγείται ότι οι πραγματικά μεγάλες κρίσεις συμβαίνουν όντως και ότι ορισμένες φορές δεν συμβαίνουν μόνο μία φορά στα εκατό χρόνια.

Για όλους αυτούς τους λόγους, λοιπόν –είτε παλεύετε να τα φέρετε βόλτα, είτε πασχίζετε να γίνετε κύριος του σύμπαντος– ποτέ δεν ήταν τόσο επιτακτική ανάγκη να κατανοήσετε την εξέλιξη του χρήματος, όσο είναι σήμερα. Αν αυτό το βιβλίο συμβάλλει να γκρεμιστεί εκείνο το επικίνδυνο φράγμα που έχει υψωθεί ανάμεσα στη γνώση των οικονομικών και στα άλλα είδη γνώσης, τότε δεν θα έχω κοπιάσει μάταια.